

หลักอริยฐานธรรม 4 : การส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทย

ATHITTHANDHAMMA FOUR :

HARMONY PROMOTION IN THAI SOCIETY ACCORDANCE

พระครูสมุทรสมชาย สิริสมปโน

วัดหนองตาบุญ

บทคัดย่อ

การส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทยตามหลักอริยฐานธรรม 4 ได้แก่ ปัญญา, สัจจะ, จาคะ, อุปสมะ มาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยจากการศึกษา พบว่าสังคมไทยต้องการความเป็นหนึ่งเดียวของผู้คนในสังคมด้วยการรวมพลังกันปฏิบัติแต่ในสิ่งที่ถูกต้องดีงามตามหลักการ ข้อบังคับ กติกา และศีลธรรม สิ่งที่จะเป็นแรงขับเคลื่อนสังคมไทยให้เดินหน้าไปสู่ความสามัคคี คือ ทุกคนใช้ปัญญาในการทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ ดำรงมั่นในความจริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา มีการละสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ และใช้วิถีทางสันติระงับโทษข้อขัดข้องมัวหมอง วุ่นวาย ทำจิตใจให้สงบได้ ถือความสามัคคีเป็นใหญ่ย่อมส่งผลให้เกิดความสงบสุขทั้งแก่ตนและสังคมอย่างแท้จริง

คำสำคัญ : ความสามัคคี, สังคมไทย, อริยฐานธรรม

Abstract

To promote the harmony in Thai society accordance with Athitthandhamma four such as wisdom, truth and honesty, generosity, contact, to be applied in Thai society and found that Thai society wants to have the harmony of people in the society and behave the right principle, regulations, rule and morality. The thing will move Thai society to have the harmony , is every person to use the wisdom to work own duty perfectly and live with wisdom , forget and forgive the mistakes and use the peace way to stop the conflict and make the mind calm by having the harmony that will effect on happiness to own selves and society truly.

Keywords : Harmony, ThaiSociety, Athitthandhamma

บทนำ

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวประพฤติปฏิบัติตนในสังคม ความเมตตา กรุณา การแบ่งปันการทำบุญ การสงเคราะห์ อนุเคราะห์ เมื่อเกิดมีภัยพิบัติต่างๆ คุณธรรมที่แสดงออกด้วยการประพฤติตามหลักธรรม ย่อมก่อให้เกิดความรักความสามัคคีในหมู่ชน ปัจจุบันสังคมไทยแข่งขันกันพัฒนาด้านวัตถุ ยิ่งพัฒนาและเจริญมากแค่ไหนเหมือนสิ่งเหล่านั้นจะทำให้คนไทยเห็นห่างจากศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสังคมไทย ปัญหาของสังคมไทยที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นเพราะห่างไกลจากศีลธรรม แม้ในปัจจุบันจะรณรงค์ให้เห็นความสำคัญแต่เหมือนไม่ได้ปลูกฝังคุณธรรมและศีลธรรม ทุกวันนี้สังคมบางส่วนมักจะยอมรับความเลิศจนตกอยู่ในภาวะกระแสทุนนิยมและวัตถุนิยม ขาดความภูมิใจในความเป็นไทยขาดความรักและความผูกพันกับท้องถิ่น คนในสังคมเริ่มย่อท้อต่อการหยิบน้มน้ำดื่มและความเอื้อเฟื้อให้แก่ผู้อื่นในสังคม ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้คนแตกต่างจากสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น หากบุคคลและสังคมเจริญเพียงด้านวัตถุแต่ขาดศีลธรรมสังคมก็ขาดความสงบสุข สังคมไทยจะน่าอยู่อาศัยหากช่วยกันแก้ไขบางสิ่งบางอย่าง รักษาสิ่งที่ดีไว้และพัฒนาสังคมไปในทิศทางที่ถูกต้อง สังคมไทยมีวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตการอยู่ร่วมกันของคนเป็นจำนวนมากในสังคม ไม่ว่าจะเป็นคนในสังคมใดก็ตามอาจจะมีความขัดแย้งหรือมีการกระทบกระทั่งเกิดขึ้นบ้าง ทั้งในด้านความคิด การพูด การกระทำ เพราะแต่ละคนมีพื้นฐานการศึกษาและได้รับการอบรมทางจิตใจที่แตกต่างกันแม้ว่าในสังคมนั้นๆ จะมีกฎ กติกา หรือระเบียบวินัยไว้คอยควบคุมก็ตาม (แสวง อุดมศรี, 2533)

สังคมไทย

คนไทยในอดีตทำไร่ทำนาเป็นหลัก ชุมชนไทยดั้งเดิมมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมด้วยการเกษตรเป็นอาชีพหลักที่สำคัญที่สุดโดยมากการทำนาของชาวบ้านเป็นการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก การทำนาอาศัยแรงงาน และวัวควาย น้ำฝน ไถ จอบ คราดเป็นหลัก ชาวบ้านในอดีตทอผ้าใช้เอง ใช้กรรมดาปลูกฝ้ายและเลี้ยงหม่อนสำหรับใช้ในการทอผ้า คนไทยจึงมีความเพียงพอในการดำรงชีพโดยไม่ต้องร่อนอาชีพอีกอย่างหนึ่งของคนไทยในชนบท คือการหาของป่า พืชผัก และสมุนไพร ติ่มงู ลำสัตว์ พื้นฐานทางด้านปัจจัยในการผลิตของเศรษฐกิจแบบพอเพียงของไทยคือแรงงานและทรัพยากรธรรมชาติ การผลิตอยู่ในระดับแค่พอกินพอใช้ในครัวเรือนและชุมชนแรงงานคนจึงเป็นปัจจัยสำคัญ ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันจึงเป็นเรื่องที่จำเป็น และเป็นการแสดงออกถึงความมีน้ำใจให้แก่กันเด่นมาก ความสัมพันธ์ในการทำงานของชุมชน คือความช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการทำไร่ทำนา การเก็บเกี่ยวและนวดข้าวเรียกว่าการ “ลงแขก” หรือการเอามือบางแห่งมีการช่วยกันยกคันทันด้วยจอบเรียกว่า “ยกนา” เพื่อกันน้ำ หรือช่วยกันฝัดข้าว ต่ำข้าวและสีข้าวด้วยมือ บางครั้งก็มีการเอาเครื่องมือใน

การผลิตมาช่วยกันอีกด้วย เอาควายเอาไถ และคราดเอาเลื้อยและขวานมาช่วยกัน โดยใช้หลักว่าใครทำเสร็จแล้วไปช่วยผู้ที่ยังทำไม่เสร็จ ในการหาเลี้ยงชีพอื่นก็มีการช่วยเหลือแรงงานซึ่งกันและกันด้วย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2533)

คิงส์เลย์ เดวิส (Kingsley Davis) ได้อธิบายถึงหน้าที่ทางสังคมของสถาบันครอบครัวในทุกสังคมไว้ดังนี้

1. สร้างสมาชิกใหม่ 2. เลี้ยงผู้เยาว์ 3. กำหนดสถานภาพ 4. อบรมสั่งสอนระเบียบของสังคม (Kingsley Davis, 1969)

ฮอร์ตตันและฮันท์ ได้อธิบายหน้าที่ของครอบครัวไว้ดังนี้ (Paul B Horton Chester. L. Hunt., 1972) 1. บำบัดความต้องการทางเพศ 2. สร้างสรรค์สมาชิกใหม่ 3. การอบรมสั่งสอนระเบียบของสังคม 4. ให้ความรักและความอบอุ่น 5. กำหนดสถานภาพ 6. ปกป้องคุ้มครอง และ 7. ผลิตผลทางเศรษฐกิจ

สังคมไทยไม่อาจคงสภาพอยู่ได้ แต่จะมีการเปลี่ยนแปลง (Dynamics) อยู่ตลอดเวลา ยิ่งในยุคปัจจุบันวิทยาการต่างๆ เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ โดยเฉพาะความซับซ้อนเกี่ยวกับพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นในสังคม และก็เป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะขจัดปัญหาต่างๆ ในสังคมนั้น โดยที่มนุษย์เองจะเป็นผู้ค้นพบวิธีการตลอดจนเครื่องมือที่จะนำมาใช้ในการแก้ปัญหา (ถวิล ธาราโกชน, 2532)

สภาพสังคมไทยปัจจุบันเป็นผลมาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และค่านิยมที่คนไทยสั่งสมกันมาเป็นเวลาช้านาน การที่จะแก้ปัญหาสังคมไทยจำเป็นต้องมีความเข้าใจในปัจจัยที่หล่อหลอมสังคมไทย รวมทั้งบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทย คนไทยสุขสบาย สนุกสนาน ไม่เคร่งเครียด คนไทยมีความปล่อยวาง คนไทยมีลักษณะกลมกลืน คนไทยชอบมีหน้ามีตา อวดแข่งฐานะ คนไทยชอบเด่นคนเดียว ไม่ยอมลงกัน คนไทยชอบบริโภคมากกว่าผลิต คนไทยชอบเลียนแบบรากฐานปัญหาของสังคมไทย คนไทยมีพื้นเพภูมิหลังและปัจจัยแวดล้อมที่เอื้อต่อความอ่อนแอหลายประการ จนกระทั่งเป็นปัญหาขั้นพื้นฐานของสังคมไทย ภูมิหลังและปัจจัยแวดล้อมดังกล่าว มีดังนี้

1. เมืองไทยมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ ทำให้คนไทยขาดความกระตือรือร้นไม่สู้ปัญหา และอ่อนแอ

2. คนไทยเจอกับเทคโนโลยีสำเร็จรูปแบบบริโภคจากตะวันตก โดยไม่ต้องผ่านความยากลำบากในการคิดค้นประดิษฐ์เอง กลายเป็นปัจจัยใหม่หนุ่นปัจจัยเก่าที่เคยสะทวกสบาย ทำให้คนไทยเป็นฝ่ายตามและลอกเลียนแบบ

3. คนไทยมีวัฒนธรรมน้ำใจซึ่งเป็นสิ่งที่ดี แต่ส่วนใหญ่ใช้ในทางที่ไม่ถูกต้อง กล่าวคือ

การช่วยเหลือกันในหมู่ญาติสนิทมิตรสหายจนกระทั่งละเมียดติกาของสังคม หรือแม้แต่ละเมียดกฎหมายก็มี การหวังพึ่งผู้ใหญ่หรือหวังให้คนอื่นช่วยเหลือ ทำให้กลายเป็นคนอ่อนแอ การอ่อนแอของแต่ละคนนั้นรวมเป็นสังคมก็คือ ไม่สามารถทำให้สังคมพัฒนาก้าวหน้าได้

4. คนไทยอ่อนแอไม่สู้ปัญหา หวังพึ่งอำนาจจากภายนอกในทางสังคมก็หวังพึ่งผู้ใหญ่ที่มีอำนาจ ในทางจิตใจก็หวังพึ่งอำนาจดลบันดาลของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก ทำให้คนหันเหออกจากหลักการพึ่งตนเองตามคำสอนในพระพุทธศาสนา ไปพึ่งเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก นับเป็นความอ่อนแอในระดับลึกของสังคมไทย (พิสิฐู เจริญสุข, 2542)

สรุป จะเห็นได้จากอดีตการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนไทย แสดงถึงความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความสมัครสมานสามัคคีกลมเกลียวรักใคร่นับถือกันฉันทนญาติพี่น้อง การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในสังคมไทย การลงแขก เป็นวัฒนธรรมประเพณีแห่งความเอื้อเฟื้อและเกื้อกูลกันของสังคมไทยในอดีต ที่นับวันจะสูญหายไปเนื่องจากระบบเศรษฐกิจที่ใช้เงินตราเป็นตัวกำหนดชาวบ้านสมัยก่อนส่วนใหญ่จะทำนาเป็นหลักเพราะเมื่อมีข้าวแล้วก็สบายใจ อย่งอื่นพอหาได้จากธรรมชาติ เสริมหน้างานก็จะทำงานหัตถกรรม การทอผ้า ทำเสื่อ เลี้ยงไหม ทำเครื่องมือสำหรับจับสัตว์ เครื่องมือการเกษตร และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็น หรือเตรียมพื้นที่เพื่อการทำนาครั้งต่อไป ชาวบ้านอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ยามเจ็บไข้ได้ป่วย ยามเกิดอุบัติเหตุเภทภัย หรือเมื่อยามที่โจรมาขโมยวัวควายและสิ่งของ ก็ช่วยกันไล่ตามจับโจร การช่วยเหลือเอื้ออาทรกัน จึงเกี่ยวข้องกับวิถีของชุมชนชาวบ้านช่วยกันเก็บเกี่ยว สร้างบ้าน หรืองานอื่นที่ต้องการคนมากๆ เพื่อจะได้เสร็จโดยเร็ว ไม่มีการจ้าง ในปัจจุบันคงมีอยู่แต่ในความทรงจำที่ผ่านมา เพราะคนพึ่งพาวัตถุหรือเครื่องจักรกลแทนคนในการประกอบอาชีพ ซึ่งในอดีตจากสังคมที่เคยพึ่งพาอาศัยกันและกัน จึงเป็นสาเหตุทำให้คนที่เคยช่วยเหลือการงานและพึ่งพาอาศัยกันห่างเหินกันไปโดยปริยาย

ความสามัคคี

สังคมไทยจะประสานสามัคคีกันได้ก็เพราะทุกคนมีจิตใจเอื้อเฟื้อเกื้อกูล ให้ความช่วยเหลือกันไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่นหยิบสิ่งของส่งให้กัน ตักน้ำให้ดื่ม ช่วยเหลือการงานของเพื่อน หรืองานสังคมส่วนรวม ความสามัคคีนั้นเป็นคุณธรรมที่คอยเชื่อมประสานสังคมให้เป็นหนึ่งเดียวกัน พระพุทธองค์ทรงเป็นแบบอย่างของการใช้แนวคิดสามัคคี ครั้งใดที่เกิดวิกฤติการณ์ต่างๆ อันก่อให้เกิดความแตกแยก พระพุทธองค์ก็ทรงใช้หลักสามัคคีธรรมนี้เข้าไปเป็น “ตัวเชื่อม” ในหมู่คณะใดหรือสังคมใดทำได้อย่างนี้ชื่อว่ามีความสามัคคีกัน ความสามัคคีมี 2 อย่าง คือสามัคคีทางกาย กับสามัคคีทางใจ

1. ความหมายของความสามัคคี

สามัคคี แปลว่า ความพร้อมเพรียงกัน อันหมายถึงเป็นผู้กลมเกลียวกัน มีใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความปรองดองกัน โดยเนื้อหาสาระของสามัคคีนั้นก็คือ การที่คนตั้งแต่สองคนขึ้นไป มีกิจกรรมร่วมกัน มีความคิดร่วมกัน มีความรักใคร่และนับถือซึ่งกันและกัน หมายความว่า จะรู้ว่าใครมีความสามัคคีกันหรือไม่ ท่านให้สังเกตง่าย ๆ ที่การแสดงออกทางกายและการแสดงออกทางจิตใจ

สามัคคีทางกาย ได้แก่ การที่บุคคลหลายคนมาทำงานร่วมกันช่วยกันแบกช่วยกันหามหรือมาชุมนุมอย่างพร้อมเพรียงกันเพื่อการอย่างใดอย่างหนึ่ง พฤติการณ์อย่างนี้ ตรงกับที่แปลความสามัคคีว่า ความพร้อมเพรียงกัน นั่นเอง ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่น กีฬาที่เล่นกันเป็นทีมนักกีฬาทุกคนภายในทีมจะต้องมีความสมัคสมานสามัคคีกัน มิฉะนั้น นักกีฬาในทีมนั้นก็ยากที่จะประสบความสำเร็จได้

สามัคคีทางใจ ได้แก่ การที่บุคคลมีความรักใคร่ นับถือซึ่งกันและกัน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามกัน มีความรักผูกพันกัน มีใจประสานใจ มีความหวังดีต่อกันและกัน เมื่อกล่าวถึงเนื้อหาสาระของความสามัคคี ต้องดูกันที่จิตใจที่มีความรักใคร่ นับถือและหวังดีต่อกันเป็นสิ่งสำคัญ เพราะความพร้อมเพรียงกันทางร่างกาย เช่น เมื่อผู้คนเป็นจำนวนมากมาทำงานด้วยกันบางที่เป็นเพราะถูกบังคับให้มาทำงานร่วมกันโดยที่จิตใจไม่มีความสามัคคีกันเลยอย่างนี้จะเรียกว่าพวกเขามีความสามัคคีกันก็ไม่ถูกต้อง เพราะพวกเขาไม่ได้มีจิตใจรักใคร่กัน แต่สำหรับคนที่จิตใจรักใคร่กัน แม้จะอยู่คนละหัวเมืองหรือคนละประเทศ ก็ถือว่าเป็นผู้มีความสามัคคีกัน

เมื่อกล่าวถึงหลักสามัคคีธรรม คำว่า “สามัคคี” หมายถึง “ความพร้อมเพรียงทั้งในเชิงกายภาพที่แสดงผ่านกิจกรรมต่างๆ และจิตภาพที่แฝงตัวอยู่ในใจของคนหรือกลุ่มคนต่างๆ” ดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญว่า “ธรรมอย่างหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่คนหมู่มาก เกิดขึ้นเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” “ธรรมอย่างหนึ่ง” ดังกล่าวก็คือ “ความสามัคคี” ฉะนั้นการแสดงออกถึงความสามัคคีนั้นพระพุทธเจ้าจึงมุ่งเน้นทั้งทางกาย วาจา และจิตใจของคน หรือกลุ่มคนในสังคมซึ่งต้องประสมกลมเกลียวกันทั้งสามมิติ ดังเช่น พระพุทธองค์ได้อุปมาว่า ประดุจแม่มอญนัยดาบุตร หรือบุตรมอญนัยดาแม่ จากนั้นข้างต้นพบว่า พระพุทธเจ้าได้ “ยืนยันคุณสมบัติ” ของ “ความสามัคคี” ว่าถ้าหากสังคมใดก็ตาม เมื่อตั้งมั่นอยู่ใน “ป้อมสามัคคี” ดังกล่าว ก็จะเป็นเรื่องยากที่ใครจะโจมตีหรือทำลายได้นอกจากนั้นแล้ว ยังเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้ทุกคนที่อาศัยอยู่ใน “ป้อม” ได้รับความประโยชน์ด้วยกันทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ “ชุมชน” หรือ “หมู่คณะ” ดังที่พระพุทธองค์ได้ สรุปลว่า “ความพร้อมเพรียงแห่งสงฆ์นำสุขมาให้” “กระบวนการสันติวิธีจะไร้ความหมายและไร้ผลในเชิงปฏิบัติกรอย่างสิ้นเชิง หากคุณธรรมหรือสังคมเป็นสังคมที่ไร้พลังแห่งความสามัคคี” พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างของการใช้

แนวคิดสามัคคีประสานพระภิกษุที่มีความแตกต่างในแง่ของ “วรรณะ” “ลัทธิ” และ “ความคิด” ให้เกิดเป็น “สังคมสงฆ์” ขึ้นมา และครั้งใดที่เกิดวิกฤติการณ์ต่างๆ อันก่อให้เกิดความแตกแยก พระพุทธองค์ก็ทรงใช้หลักการนี้เข้าไปเป็น “ตัวเชื่อม” อยู่เสมอ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2553)

สรุป สามัคคี อันหมายถึงเป็นผู้กลมเกลียวกัน มีใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความปรองดองกัน สามัคคีทางกาย ได้แก่ การที่บุคคลหลายคนมาทำงานร่วมกันช่วยกันแบกช่วยกันหามหรือมาชุมนุมอย่างพร้อมเพรียงกันเพื่อการอย่างใดอย่างหนึ่ง สามัคคีทางใจ ได้แก่ การที่บุคคลมีความรักใคร่นับถือซึ่งกันและกัน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามกัน มีความรักผูกพันกัน มีใจประสานใจ มีความหวังดีต่อกันและกัน เป็นความสามัคคีที่มีความรักใคร่นับถือและหวังดีต่อกัน เป็นสำคัญ เป็นความสามัคคีที่มีคุณค่าแท้ ไม่ใช่ความสามัคคีที่อิงอาศัยอำิสเป็นเหยื่อล่อสามัคคีธรรมเป็นผลมาจากจิตเมตตาเอื้อเฟื้อต่อกัน ประสานสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวพร้อมทั้งกาย วาจา ใจที่ตั้งมั่นไม่หวั่นไหวด้วยอธิษฐานธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสันติภาพ สันติธรรม สันติสุข เมื่อไม่เบียดเบียนกันนั่นคือ เหตุแห่งสันติภาพ สันติสุข และภราดรภาพ

2. ความสามัคคี สร้างสังคมให้รุ่งเรือง

ความเจริญรุ่งเรืองวัฒนาถาวร เป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา แต่ความปรารถนาจะเป็นจริงหรือไม่ขึ้นกับเหตุปัจจัยหลายอย่างด้วยกัน เช่น ต้องการให้สังคมและประเทศชาติมีความเจริญคุณธรรม ศีลธรรม ต้องเจริญด้วย จิตใจต้องมาก่อนเจริญด้วยธรรมะก่อน มีความรักและความสามัคคีให้แก่กันและกัน เพราะความสามัคคีเป็นพลังช่วยสร้างสรรค์สังคมให้เจริญรุ่งเรืองด้วยความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เพราะความสามัคคีเป็นทางแห่งความสุข อย่างน้อยที่สุดก็คือได้มีความสุขเพราะใจที่มีความรักใคร่นับถือกัน ย่อมแซมขึ้นเบิกบาน นี่คือความสุขอันแรกที่มีผู้มีความสามัคคีกันจะได้รับ นอกจากนั้นผลของความสามัคคี ก็คือความสำเร็จในการดำรงชีวิต มีการงานอยู่เป็นอันมากที่คนเพียงคนเดียวทำไม่ได้ ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากผู้อื่น จึงจะสามารถทำให้สำเร็จได้ เช่น การป้องกันภัยทั้งส่วนตัวและส่วนรวม การเสริมสร้างความมั่นคงของชาติ การบริหารงานทั่วไป สิ่งเหล่านี้ ล้วนจำเป็นต้องอาศัยความสามัคคีทั้งนั้น ความสามัคคีมีอยู่ในหมู่ใด คณะใดย่อมทำให้หมู่นั้นคณะนั้นอยู่กันอย่างสงบสุข โดยเฉพาะถ้าคนไทยทุกคนมีความสามัคคีกันแล้ว ก็จะทำให้ทุกคนมีความสนิทสนมกลมเกลียวกัน เป็นเสมือนผู้เกิดร่วมบิดามารดาเดียวกัน

แต่น่าเสียดาย ที่ประเทศไทยได้นามว่าดินแดนแห่งผ้ากาสาหวัดร์ เป็นสยามเมืองยิ้ม และมีการเรียกขานว่าเป็นเมืองพุทธ สัญลักษณ์ของความเป็นพุทธ คือ รู้ ตื่น เบิกบาน แต่คนไทยกลับมีปัญหาเรื่องความรู้ ขาดการตื่นตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือจิตสำนึกที่ดีมีเหตุผล ตามหลักของพระพุทธศาสนา ที่เป็นหลักปฏิบัติสรุปรวมได้แก่ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่จะ

ช่วยพัฒนาการทางจิตในระดับศีล 5 เพียงข้อแรกก็สอบไม่ผ่าน เพราะศีลข้อที่ 1 แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของจิตที่มีความสะอาด สงบ ประณีตขึ้นไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

“อริยสาวกในพระศาสนา เป็นผู้ต้งเว้นจากปาณาติบาต ไม่พกพาศาสตราวุธ มีความสำรวมระวังในสัตว์ทั้งหลาย ประกอบด้วยหิริโอตตปละ มีจิตเมตตาเอ็นดูต่อสัตว์ทั้งหลาย มีจิตคิดอนุเคราะห์ต่อสัตว์ทั้งหลาย” ในกรณีของสามัคคีธรรมที่เป็นเหตุมาก่อนและทำหน้าที่ให้เกิดผลเป็นความสุขในกาลต่อมาความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข หมายความว่าความสุขนั้นเกิดมาจากสามัคคี แต่สามัคคีก็เป็นผลของจิตที่มีความรัก ความเคารพนับถือกันไม่ทะเลาะกัน สร้างสรรค์ให้เกิดเอกภาพขึ้นในกลุ่มคนเหล่านั้น อันเป็นอาการของสามัคคี เอกภาพกับสามัคคี จึงแยกจากกันไม่ได้ที่ใดสามารถสร้างเอกภาพทางความคิดทางกิจกรรมและผลประโยชน์ร่วมกันได้ ในที่นั้นจะมีความสามัคคีและความสุขก็ตามมา ตามกระบวนการของกุศลธรรมที่สร้างสรรค์ ความร่มเย็นและเจริญรุ่งเรืองอันเป็นความสงบสุขของสังคมไทย (พระมหาอุดม สารเมธี, 2550)

3. การประยุกต์อริยฐานธรรม 4 ในการส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทย

การประยุกต์อริยฐานธรรม 4 เพื่อส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทยเป็นแนวทางในการส่งเสริมช่วยให้มีความสามัคคีในสังคมไทยได้อย่างมีประสิทธิภาพ หากทุกสถาบัน ทุกองค์กรในสังคมไทยนำไปปฏิบัติ ซึ่งอริยฐานธรรมนั้น ประกอบด้วย ปัญญา ความรู้ชัด ความรู้จริง ความรอบรู้สัจจะ ความจริง ความซื่อสัตย์ จาคะ การสละ และอุปสมะ ความสงบ ก็จะช่วยให้เกิดความสามัคคีในสถาบันต่างๆ ในสังคมไทยให้มั่นคงเข้มแข็งยิ่งขึ้น อริยฐานธรรม เริ่มด้วยปัญญาเมื่อทุกคนในสถาบันหรือหน่วยงานต่างๆ เพิ่มพลังปัญญาในการทำงานให้ยิ่งๆ ขึ้นไปอีก คือไม่ประมาทในการแสวงหาปัญญาใฝ่ตนอยู่เสมอ พร้อมกับความจริงในสิ่งที่ทำ คำที่พูดและความจริงใจ จาคะ สละ สิ่งที่เสียหายออกจากตน มีความสงบเสงี่ยมทั้งภายนอกและภายใน สังคมไทยก็จะเพิ่มความสุขด้วยพลังแห่งความสามัคคีมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

1. ศึกษาปัญญา เพื่อส่งเสริมความสามัคคี

การศึกษาเกิดขึ้นได้ในทุกสถานที่ ทุกสถานการณ์ แต่ในสังคมทุกสังคมจะจัดตั้งสถานการศึกษาเพื่อเป็นสถาบันที่ถ่ายทอดความรู้ ความคิดให้แก่สมาชิกในสังคมเพื่อให้เกิดความรู้ระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมให้กับเยาวชนของสังคม ผลิตแรงงานที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพให้สังคม สร้างบุคลิกภาพทางสังคมให้แก่สมาชิก ส่งเสริมให้รู้จักพัฒนาดตนเองและสังคมนั้นๆ การศึกษาเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ช่วยให้มนุษย์พบกับสิ่งที่ประเสริฐได้ด้วยการเรียนรู้อย่าง การศึกษาช่วยให้เกิดการพัฒนาด้านร่างกายและจิตใจ สุขภาพกาย และจิตใจจะสมบูรณ์ได้ก็ต้องมีความรู้ คนจะมีความรู้หรือปัญญาก็ต้องมีการศึกษา คนต้องการจะมีปัญญาให้เกิดในตน ก็ต้องรู้จักวิธีแสวงหาปัญญา ซึ่งวิธีแสวงหาปัญญาในทางพระพุทธศาสนานั้นมีหลาย

ประการ เบื้องต้นที่ทุกคนเข้าใจโดยทั่วไปว่ามีบ่อเกิดของปัญญา คือ เกิดจากการคิด เกิดการฟัง หรือการศึกษา และการลงมือปฏิบัติให้รู้ชัดด้วยตนเอง ซึ่งมีดังต่อไปนี้

1. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การสดับการเล่าเรียน
2. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การคิดพิจารณาหาเหตุผล
3. ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดแต่การฝึกอบรมลงมือปฏิบัติ (พระพรหมคุณาภรณ์

(ป.อ. ปยุตโต), 2531)

ปัญญาคู่กับการศึกษา เมื่อทุกคนต้องการความดี ความงาม ความสามัคคี ความสงบสุขของประชาชนในชาติ ดังนั้นทุกสถาบันในสังคมไทยโดยเฉพาะสถาบันการศึกษา จะต้องจัดการศึกษาพร้อมทั้งการอุทิศตนเสียสละร่างกายแรงใจในการให้ความรู้แก่เด็กหรือนักเรียน นักศึกษา อย่างเต็มความสามารถของผู้เป็นครูอาจารย์ที่จะมอบให้แก่ศิษย์ได้อย่างเต็มที่ แม้พระภิกษุผู้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์เอง ก็ต้องเสียสละอย่างเต็มความรู้ของแต่ละท่านในการเทศนา สั่งสอน เพื่อประโยชน์สุขของสังคมไทย การเสียสละจึงเป็นสิ่งดีที่ให้ผลเป็นความสุข

ในการให้การศึกษาก็ให้เกิดความสามัคคีนั่น ควรใช้ปัญญาค้นหาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มาส่งเสริมให้เกิดการศึกษา การปฏิบัติตาม เช่น หลักสังคหวัตถุ 4 คือ การให้ทาน การมีวาจาที่ไพเราะ ปิยวาจา การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ อุตถจริยา และความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย สมานัตตตา ในที่นี้ หมายถึง การสงเคราะห์กันที่เป็นผลทำให้เกิดการเผื่อแผ่กัน การพูดดีต่อกัน การปฏิบัติต่อกันที่เป็นประโยชน์อย่างเสมอต้นเสมอปลาย ซึ่งเป็นความชัดเจนในการเกื้อกูลกัน การทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่กันอย่างแท้จริง เพราะการเห็นในคุณค่า และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วยกัน ทำให้เกิดผลในวงกว้างและยั่งยืน กล่าวคือ เป็นการกระทำต่อกันด้วยความดีงามอย่างสม่ำเสมอ สร้างความสัมพันธ์ต่อกันให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่กันและกันได้ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม ไม่ลบหลู่หรือเพิกเฉยในกิจอันดีงามที่ตนเคยได้กระทำมาต่อผู้อื่น เช่น การทำความเคารพอ่อนน้อมมีกิริยาวาจาไพเราะ อ่อนหวาน หรือการให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างจริงใจดังนี้ (พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกุล), 2554) เป็นต้น

การศึกษาของประเทศไทยมุ่งไปสู่การจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้ คู่คุณธรรม และจัดการศึกษาให้มีคุณภาพสูงสุด เพื่อทำให้เกิดการพัฒนาลักษณะของคนไทยที่พึงปรารถนา คือ ดี เก่ง และมีความสุข จึงต้องมีการศึกษาเพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม เพื่อการพัฒนาจิตใจ

การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและการสร้างความคิดสร้างสรรค์ให้เกิดแก่เยาวชน เริ่มจากการปลูกฝังคุณธรรมอย่างมีระบบ ตั้งแต่อนุบาลจนถึงระดับมหาวิทยาลัย การสอนคุณธรรมจริยธรรม มีวิธีสอน 2 ประการ

1. การสอนระดับห้องเรียน มุ่งการอภิปรายคุณธรรมจริยธรรมเพื่อเน้นการหาเหตุและผลที่ดีในการประพฤติตนให้เป็นคนดีตามหลักจริยธรรม มีการยกกรณีปัญหาคุณธรรมจริยธรรมเป็นสื่อเป็นข้อมูลให้นักเรียนเป็นผู้คิดวิเคราะห์เพื่อหาความจริงที่ถูกต้องตามหลักเหตุและผล

2. การสอนในหลักสูตรแฝง ผู้เรียนจะเรียนรู้คุณธรรมจริยธรรมจากสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เป็นจริง เป็นหลักที่ครูผู้สอนในโรงเรียนไม่ได้รับรู้อย่างที่กำหนดไว้อย่างเป็นทางการแต่มีอิทธิพลโดยตรงต่อผู้เรียนอย่างลึกซึ้งและยาวนานมากกว่าหลักสูตรที่เป็นทางการในโรงเรียนหรือในห้องเรียน (รุ่งเรือง สุขารมณ์, 2550)

ปัจจุบันมีการกล่าวกันทั่วไปว่าเป็นยุคโลกาภิวัตน์ แน่นนอนว่าการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีนั้น ย่อมมีผลกระทบต่อสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ไม่ว่าจะเป็นชุมชนในเมืองหรือชนบท การรวมกลุ่มเพื่อรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมของชุมชนจะมีกระบวนการที่แปลกแยกจากเดิมในส่วนของ การเรียนรู้ที่ความหมายสูงสุดก็คือการกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอันพึงประสงค์ให้รู้จักคิดเป็นการให้รู้จักตัวของตัวเองให้รู้จักสังคมสิ่งแวดล้อมเพื่อปรับตัวเองก็ตามคำสอนในพระพุทธศาสนานั้นเป็นสัจธรรมที่คงอยู่คู่กับมนุษย์ ดังนั้นการนำคำสอนของพระพุทธองค์ที่เหมาะสมกับสภาพของความเปลี่ยนแปลงในทุกด้านมาใช้ทดแทนความเชื่อหรือปรัชญา และจิตวิทยาจากต่างประเทศ จึงน่าจะเหมาะสมกับสภาพการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง (ประจวบ คำบุญรัตน์, 2539)

สรุป บุคคลจะบริสุทธิ์ได้ก็เพราะได้อบรมปัญญาในทางธรรม ความสามัคคีจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะการอาศัยปัญญาเป็นเครื่องสอดส่อง ที่เรียกว่าปัญญาเป็นแก้วของนรชน ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก คือช่วยให้คนเข้าใจในปัญหาชีวิต ช่วยให้ประกอบกิจการงานต่างให้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะมีปัญหาสอดส่องในภารกิจที่ตนกระทำ การศึกษาเป็นบ่อเกิดของปัญญา เพื่อขจัดความไม่รู้หรือความหลงความงมงายแต่ว่า การศึกษานั้นต้องเป็นเรื่องที่เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคม ครูผู้สอนต้องสอนในสิ่งที่ดีและถูกต้องตามหลักสูตร นำหลักธรรมที่ก่อให้เกิดปัญญา เช่น โยสีโสมนสิกขา เกสปุตติสูตร เป็นต้น เข้าไปในการจัดการศึกษา พร้อมทั้งฝึกอบรมด้านคุณธรรม จริยธรรมที่ไม่ก่อให้เกิดโทษกับสังคม ไม่มีความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม มีแต่ส่งเสริมความสามัคคีในสังคม เช่นนี้ชื่อว่า เป็นการศึกษาที่ดีมีแต่คุณไม่เจือด้วยโทษ เมื่อบุคคลและสถาบันทางสังคมไทยต่างๆ มีปัญญาแล้วย่อมทำความสามัคคีให้มั่นคงแน่นแฟ้นในหมู่คณะได้ เพราะมีปัญญาพิจารณาถึงความสวัสดิของหมู่คณะพิจารณาถึงความจริงที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยปัญญา แล้วจึงตัดสินใจเชื่อในสิ่งนั้นด้วยปัญญา จึงได้ชื่อว่าถือเอาประโยชน์จากปัญญาเป็นเครื่องดำเนินชีวิต หากสังคมไทยมีการจัดการศึกษาที่ดี สังคมไทยย่อมมีแต่คนที่มีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม (ทฤษฎุชุกรม) ความแตกแยกทั้งหมดไปมีแต่ความสามัคคี

พร้อมเพรียงกันก่อให้เกิดพลังในการพัฒนาชาติบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองได้ ตามที่ปรารถนาของประชาชนคนไทยและสังคมไทย

1. สัจจะ คือความจริง นำมาซึ่งความสามัคคี

ความจริงเป็นสิ่งที่ทุกคนชื่นชอบ และพอใจ แต่ถ้ามีใครมาพูดโกหก เมื่อทราบในภายหลังก็จะโกรธหรือเกลียดทันที ความจริงจึงเป็นสิ่งที่ดีงาม ความจริงที่เรียกว่าสัจจะมีหลายประการ จริงโดยวาจา คือพูดจริง ทุกคนชอบคนที่พูดความจริงความซื่อสัตย์ ทุกคนชื่นชอบลูกน้องที่ซื่อสัตย์เจ้านายยิ่งชอบไปทางไหนก็จะเรียกใช้ เพราะเขามีความซื่อสัตย์ สัจธรรมเป็นความจริงแท้ในตัวของธรรมะนั้นเอง มีอยู่อย่างนั้น เป็นอยู่อย่างนั้น ความจริง, ความซื่อสัตย์, ความแน่แท้, ความถูกต้อง คำว่า "ธรรม" ในที่นี้ พระธรรมปิฎกให้นิยามไว้ว่า หมายถึง ความจริง ความถูกต้อง ความดีงามประโยชน์สุขที่แท้จริง รวมทั้งหลักการที่จะให้เกิดความดีงาม ความถูกต้อง สังคมไทยทุกวันนี้ ต้องค้นหาความจริง ความดี ความถูกต้อง ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย เพื่อที่จะยุติความแตกแยกในสังคมเพราะความจริงเท่านั้นเป็นสิ่งที่ไม่ตาย เป็นสิ่งที่ทุกคนแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งความถูกต้องและยุติธรรม การแสวงหาความจริงไม่ว่า ความจริงของสังคมหรือความจริงของสัจธรรม ก็ต้องเริ่มที่ปัญญา เมื่อมีปัญญาจึงจะเข้าถึงสัจจะอย่างถูกต้องและแท้จริง ในสังคมไทยของเรา ควรที่จะศึกษาถึงความเป็นจริงของสังคมที่เกิดความแตกแยก เมื่อพบสาเหตุ จึงจะพบข้อยุติ เมื่อทุกอย่างยุติลงความสงบสุขความสามัคคีก็เกิดขึ้นในสังคมไทย

เพื่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นในสังคมไทยมากขึ้นควรมีการประยุกต์อิทธิฐานธรรม 4 ข้อ สัจจะ หรือ ความจริง ความซื่อสัตย์ ความแน่แท้ ความถูกต้อง ความดีงาม ประโยชน์สุขอันแท้จริงให้ปรากฏขึ้นจริงในทุกสถาบันของสังคมไทย ตั้งแต่ระดับตนเอง ระดับครอบครัว สถาบันปกครองสถาบันเศรษฐกิจ เนื่องด้วยสถาบันดังกล่าวต้องขึ้นอยู่กับสัจจะจึงจะเกิดความสามัคคี มีความสุข

ในระดับตนเอง การรักษาสัจจะ ความจริงใจต่อตัวเองที่จะประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม การรู้จักละวางความไม่ซื่อ ความทุจริตและรู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตนเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง (พุนทรัพย์ เกตุวีระพงศ์, 2554) ก็จะส่งผลให้บุคคลนั้นได้รับความเชื่อถือ เชื่อมมั่น และส่งผลให้เกิดความร่วมมือ เกิดความสามัคคีประสานประโยชน์ได้เป็นอย่างดี คนเอง สังคม ชาติบ้านเมืองก็จะเจริญก้าวหน้า

การที่บุคคลในครอบครัวให้ความเคารพในสิทธิหน้าที่ซึ่งกันและกัน ยอมรับเคารพเชื่อฟังก็เพราะทุกคนมีสัจจะหรือความจริงให้แก่กันและกัน เมื่อสัจจะมีในบุคคลโดยอ้อมทำให้บุคคลผู้นั้นเป็นคนที่ไว้วางใจได้ เป็นคนไม่ทอดทิ้งการงานไม่ทิ้งเพื่อนฝูงแม้ในยามทุกข์ยากลำบาก เป็นคนที่เชื่อถือได้ย่อมมีคนอยากคบหาสมาคมเพราะเป็นคนมีความจริงใจ มีสัจจะซื่อตรง ไม่คดโกงใคร แม้ในยามตกทุกข์ได้ยากก็มีความช่วยเหลือเพราะเชื่อมั่นในสัจจะที่เขาได้อยู่

ด้วยสัจวาจาของมารดา บิดา ได้ช่วยให้ลูกรอดจากความตายมาแล้ว เช่นในอดีตที่มารดาได้อธิษฐานสัจจะวาจา

ฉะนั้นความจริง สิ่งที่เราเรียกว่าสัจจะนั้น มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับครอบครัวและสถาบันทางสังคมไทยในทุกสถาบัน เพราะถ้าขาดเสียซึ่งสัจจะแล้วไซ้ ก็จะมีปัญหาความวุ่นวายขาดความสามัคคี ดังที่เป็นอยู่ในทศวรรษนี้สังคมไทยกำลังตกอยู่ในสภาวะขาดความสามัคคี มือคตไม่มีสัจจะต่อกัน นำมาซึ่งการแตกแยกแบ่งพรรคแบ่งพวก เป็นเหตุทำให้ขาดความสามัคคีในสังคมไทยหากทุกคนมีสัจจะ สังคมก็สงบสุขเพราะมีความซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

สรุป จากการศึกษาพบว่า การส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทย ขอให้ทุกฝ่ายมีความจริงใจต่อกัน จับมือสามัคคีกัน ร่วมแรงร่วมใจ สร้างสรรค์ประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าด้วยพลังแห่งความสามัคคี ขอให้ทุกคนใช้สติสัมปชัญญะพิจารณาถึงผลเสียที่เกิดจากการทะเลาะวิวาท เมื่อทุกคนมีสติหยุดการกระทำหรือคำพูดุญเหี้ยมเสียซึ่งกันและกันเสียได้ ทุกอย่างก็จบความสงบก็จะมีขึ้นในชาติบ้านเมือง อยากให้ทุกฝ่ายนึกถึงความจริงว่าคนไทยทุกคนมีสายเลือดเดียวกัน เป็นพี่น้องกัน อาศัยผืนแผ่นดินผืนเดียวกัน ได้รับการคุ้มครองเหมือนกัน ทำไมจึงต้องมาทำห้ำหั่นกันเองเหมือนเถาวัลย์ดกเต็มเม็ดเต็มหน่วย จึงขอให้ทุกฝ่ายใช้ปัญญาหาเหตุผลและนึกถึงประโยชน์ของชาติและประชาชนให้มากกว่าผลประโยชน์ของตน พึงศึกษาหาความสงบใจให้เกิดมีในตน เพื่อสร้างประโยชน์ให้เกิดกับสังคมไทยจึงหวังใจอย่างยิ่งว่าสังคมไทยคงเกิดความสามัคคีปรองดองเข้าสู่ความสงบสุขได้แน่นอน

2. จาคะ เสียสละ เพื่อความสงบสุขของสังคมไทย

การเสียสละในที่นี้ คือ เสียสละทั้งสิ่งของ ๆ ตนและเสียสละอารมณ์ที่เป็นข้าศึกต่อความสงบของใจ การเสียสละทั้งสิ่งของที่เป็นวัตถุต่างๆ ที่ควรแก่การให้ทานการเสียสละที่เป็นจาคะ คือไม่หวังสิ่งใดตอบแทนแม้แต่คำสรรเสริญ หรือสิ่งที่เรียกว่าบุญก็ไม่หวังหรือไปยึดมั่นถือมั่น จึงได้ชื่อว่า จาคะ คือการเสียสละจริงๆ อานิสงค์ของการเสียสละให้ทาน ระดับของทาน ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีดังนี้

1. อามิสทาน ได้แก่ ทานที่มีการให้สิ่งของ มีทั้งผู้ให้และผู้รับด้วย เป็นการเพิ่มจาคะลดความเห็นแก่ตน กำจัดความโลภ และความตระหนี่ออกจากใจได้

2. อภัยทาน คือ การให้อภัยแก่ผู้เบียดเบียนเรา ย่อมมีอานิสงค์มากกว่าอามิสทาน เพราะกำจัดความโกรธออกจากจิตใจเสียได้

3. ธรรมทาน ได้แก่ การให้ธรรมะเป็นทาน มีอานิสงค์มากกว่าทานทั้งปวง ผู้ให้และผู้รับได้ปัญญา สามารถนำตนให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

สังคหวัตถุ 4 ประการ เพื่อประโยชน์สุขของสังคม

1. ทาน แปลว่า การให้ การเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ การเสียสละ การแบ่งปัน นี่คือจุดเริ่มต้นการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเพราะมนุษย์อยู่กับวัตถุอยู่กับปัจจัย 4 ชีวิตวนวายกับเรื่องนี้เป็นเบื้องต้น เมื่อคนมาอยู่รวมกันการเกื้อกูลจึงต้องมีการแบ่งปันให้กันเป็นอันดับหนึ่ง
2. ปิยวาจา การพูดจาด้วยน้ำใจรักปรารถนาดีต่อกัน หรือมีวาจาน่ารัก
3. อุตถจริยา การบำเพ็ญประโยชน์ ช่วยเหลือด้วยเรี่ยวกำลังความสามารถ
4. สมานัตตตา ความมีตนเสมอสมาน หรือทำตัวเสมอสมานเข้ากันได้ โดยมีความเสมอภาคกัน เสมอกันโดยธรรม ไม่ดูถูกดูหมิ่นกัน ไม่ลำเอียง ไม่เลือกที่รักผลักที่ชัง ไม่เอาเปรียบและร่วมสุข ร่วมทุกข์กัน

สถาบันการปกครองมีหลักธรรมในการบริหารการปกครองข้อหนึ่ง คือ ปริจาจะ การบริจาคหรือการเสียสละความสุขส่วนตน เพื่อความสุขส่วนรวมเป็นคุณธรรมข้อที่ 3 ในทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการ ที่ข้าราชการผู้รับใช้ประเทศชาติ จะต้องนำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน หากผู้บริหาร ข้าราชการหรือนักการเมืองในทุกระดับ นำเอาคุณธรรม คือ ทศพิธราชธรรม 10 ประการมาประพฤติปฏิบัติ เป็นหลักธรรมประจำตนประเทศนั้นบ้านเมืองนั้นข้าราชการคนนั้นย่อมมีแต่ความผาสุกเจริญรุ่งเรืองและไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน แม้ท่านผู้ประพฤตินั้นในทศพิธราชธรรม หรือใช้ความยุติธรรมในการปกครอง มีความเป็นธรรมอยู่กับตน แต่ความเป็นธรรมในความหมายเป็นเรื่องยากที่จะเกิดได้จริงเพราะขึ้นกับมุมมองของแต่ละคนที่ได้รับผลกระทบไม่เท่ากัน มักถูกโต้แย้งเสมอไม่จากฝ่ายใดก็ฝ่ายหนึ่ง แม้กระทั่งในชั้นศาลสถิตยุติธรรมคนส่วนใหญ่มักจะอ้างความชอบธรรมในการทำการใดๆ มากกว่าอ้างความยุติธรรมได้แน่ ซึ่งความยุติธรรมเป็นสิ่งที่ค่อนข้างเป็นอุดมคติซึ่งผู้นำควรยึดถือไว้และพยายามทำให้ได้แม้ยากที่จะบรรลุ

นักการเมือง นักปกครอง รัฐบาลและข้าราชการต้องช่วยกันดูแลทุกข์ สุข ของประชาชนและต้องยอมรับความรู้ความสามารถของผู้บริหารหรือผู้นำ ช่วยกันส่งเสริมสนับสนุนในเมื่อเห็นว่าจะนำพาหมู่คณะหรือประเทศให้เจริญรุ่งเรือง เพราะตัวแปรที่สำคัญ คือผู้นำประเทศ ภาวะผู้นำที่มีเสถียรภาพการกำหนดวิสัยทัศน์ในการปกครองและพัฒนา ความร่วมมือของคณะผู้บริหารในสถาบันต่างๆ รวมถึงประชาชนในสังคม ผู้นำหรือรัฐบาลต้องส่งเสริมปัจเจกชน ให้สิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค ภารดรภาพของพลเมือง เพราะการปกครองในระบอบประชาธิปไตย มีจุดเด่นที่สอดคล้องกับความต้องการของมนุษย์ส่วนใหญ่ โดยการยึดหลักการพื้นฐานสำคัญในการปกครองไว้ด้วยการถือหลักว่า

1. มนุษย์มีความเท่าเทียมกัน
 2. มนุษย์เป็นผู้มีเหตุผลสามารถที่จะปกครองตนเองได้
 3. มนุษย์มีสิทธิ เสรีภาพ และต้องการมีหลักประกันในการใช้สิทธิเสรีภาพของตน
- โดยสมบูรณ (ถวัลย์ ภาตจรัส, 2542)

สรุป จากการศึกษาพบว่า การปกครองต้องรู้จักเสียสละทุกอย่าง หรือแม้ชีวิตก็ยอมสละได้ เพราะเมื่อผู้ใหญ่รู้จักเสียสละเป็นตัวอย่างแก่ผู้น้อย เมื่อผู้น้อยมีตัวอย่างในการทำ ความดีก็ย่อมมีสิ่งที่ดีที่สัมผัสและให้เห็นจนเกิดการกระตุ้นให้ทำตามในสิ่งที่ดี เช่น การให้วัตถุสิ่งของที่เป็นอามิส การให้อภัยซึ่งกันและกัน การให้คำแนะนำหรือความรู้แก่ผู้น้อย ย่อมก่อให้เกิดความรักและสนิทสนมต่อกันด้วยไมตรีจิต ผู้นำที่ดีย่อมเห็นแก่ประโยชน์สุขส่วนรวมของประชาชน มาก่อนประโยชน์สุขส่วนตัวผู้นำต้องนำไปในทางที่ดีเป็นผู้นำไปสู่ความสุขความเจริญ ดังธรรมภาษิตที่ว่าเมื่อหัวหน้าโคขำมน้ำ นำฝูงโคไปตรง ฝูงโคก็ทำตามไปตรง เมื่อหัวหน้าโคนำไปคด ฝูงโคก็ทำตามไปคด ดังนี้ การปกครองสมัยปัจจุบันก็ยากที่จะเป็นไปอย่างที่ดี เพราะใช้เสียงส่วนมากในการตัดสินใจว่าจะพัฒนาแบบไหนอย่างไรความซื่อตรง ความเสียสละ การใช้ปัญญาและขันติธรรม เป็นสิ่งที่ต้องนำมาใช้อยู่เสมอในการปกครอง โลกและสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แผนพัฒนาประเทศก็ต้องปรับเปลี่ยนอยู่เสมอจึงต้องมีการศึกษาเพิ่มพูนสติปัญญา สละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความเจริญออกจากจิตใจ ความยึดมั่นถือมั่นในอุดมการณ์บางครั้งอาจจะต้องยอมเปลี่ยนไปบ้าง หากเป็นประโยชน์และส่งเสริมความสามัคคีแก่ส่วนรวมและประชาชน เพื่อความเจริญของประเทศชาติและสังคม

อุปสมะ ความสงบ สันติ ในสังคมไทย

ความสงบสุข ความสันติในสังคมจะบังเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยสถาบันทางศาสนา เป็นเครื่องหล่อหลอมขัดเกลาอบรมจิตใจประชาชน หรือพลเมืองของประเทศนั้นๆ ทั้งในเอเชีย และยุโรป ด้วยศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม ซึ่งศาสนามีส่วนช่วยให้การพัฒนาด้านคุณธรรมของประชาชนในแต่ละประเทศ ให้มีวินัย มีความรับผิดชอบ และความซื่อสัตย์ของชนในชาติ มีความโปร่งใสได้รับความไว้วางใจ มีความละเอียดต่อการทำความผิด เสียสละส่วนตนเพื่อส่วนรวม มีความตั้งมั่นและมุ่งมั่นมุ่งมั่นทำความดี มีชีวิตที่เรียบง่าย และการทำงานด้วยความพร้อมเพรียง มีความขยันและความสามัคคีในการทำงาน สิ่งดังกล่าวนี้เกิดจากความเชื่อในทางศาสนาเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจให้มุ่งมั่นในการประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ตนได้รับการศึกษาอบรมมาด้วยความศรัทธา เพราะศรัทธาเป็นกำลังผลักดัน ให้เกิดสติ สมาธิ ความเพียร และปัญญาส่งเสริมให้ประชาชน มีความเป็นอยู่อย่างสงบสุขและเรียบง่ายที่เพียบพร้อมด้วยความรักความสามัคคีต่อกัน รู้จักเสียสละประโยชน์สุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม ด้วยการนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องดำเนินชีวิต เพื่อให้เข้าใจสังขธรรมตามความเป็นจริง

พระพุทธศาสนานั้น ประกอบด้วยลักษณะเด่น มีคำสอนทำให้สังคมโดยทั่วไปสงบร่มเย็นและลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนานั้นแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ คือ

1. เป็นศาสนาแห่งความรู้และความรู้จริง พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความรู้เพราะเป็นศาสนาแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธองค์เอง เกิดจากปัญญาของพระองค์เองและธรรมที่พระองค์ตรัสรู้คืออริยะสัจ 4 ก็เป็นความจริงอย่างแท้จริง ทรงตรัสรู้โดยไม่มีใครสั่งสอน นักปราชญ์ทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงกล่าวยกย่องว่าเป็นศาสนาที่ประกาศความเป็นอิสระของมนุษย์ให้ปรากฏแก่โลกยิ่งกว่าศาสนาใด ๆ ที่มีมา

2. เป็นศาสนาแห่งความอิสระเสรีภาพ พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ผูกติดกับผู้ใด บันดาลหรือพระผู้เป็นเจ้าของ ไม่ได้ผูกมัดตัวเองไว้กับพระเป็นเจ้า เชื่อในความสามารถของมนุษย์ว่ามีศักยภาพเพียงพอโดยไม่ต้องพึ่งอำนาจใดๆ ภายนอก เชื่อว่ามนุษย์เองสามารถปลี่ยนองความทุกข์ได้ โดยไม่ต้องรอการดลบันดาล พุทธศาสนาไม่มีการบังคับให้คนศรัทธาหรือเชื่อแต่ให้สามารถพิสูจน์ได้โดยตนเอง

3. เป็นศาสนาอเทวนิยม นอกจากศาสนาเซนแล้ว พุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวที่ไม่เชื่อพระเจ้าเป็นผู้บันดาลทุกสิ่ง ผู้สร้างทุกสิ่งแม้กระทั่งโลก เพราะเหตุว่าพระพุทธศาสนาไม่เชื่อในอำนาจการดลบันดาลของพระเจ้า จึงเรียกว่าศาสนาอเทวนิยม คือศาสนาที่ไม่เชื่อเรื่องพระเจ้า

4. เป็นศาสนาแห่งสันติภาพ ในกระบวนการนักคิดของโลกศาสนาพุทธศาสนาได้รับการยกย่องจากทั่วโลกว่าเป็นศาสนาแห่งสันติภาพอย่างแท้จริง เพราะไม่ปรากฏว่ามีสงครามเกิดขึ้นในนามของศาสนา หรือเผยแพร่ศาสนาโดยบังคับผู้คนให้มานับถือ ให้เสรีภาพในการพิจารณาให้มีปัญญากำกับการศรัทธา (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, 2553)

การประยุกต์อริชฐานธรรม เพื่อส่งเสริมความสามัคคีให้เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้นพึงทราบว่ามีหลักอริชฐานธรรม 4 นั้น ประกอบด้วย 1. ปัญญา ความรอบรู้ และความรู้ชอบ

2. สัจจะ ความจริง ความซื่อสัตย์ 3. จาคะ การเสียสละ ทั้งที่เป็นสิ่งของ และสละอารมณ์ที่ไม่ดีอารมณ์ที่ก่อทุกข์โทษให้กับตนเองและส่วนรวม 4. อุปสมะ ความสงบใจ สงบอารมณ์เสียได้ ย่อมได้รับความสุขทั้งตนเองและบุคคลใกล้เคียง รวมถึงความสงบสุขของสังคมด้วย

บุคคลควรทำการศึกษาให้เข้าใจหลักของอริชฐานธรรมทั้ง 4 อย่างแจ่มแจ้งเสียก่อนและพึงปฏิบัติตามหลักอริชฐานธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

คุณธรรมทั้ง 4 ประการนี้ มีในสถาบันทางศาสนาซึ่งควรนำมาศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองและสังคม ให้มีความเจริญก้าวหน้าและมีความสามัคคีต่อกันและกัน สถาบันศาสนาในที่นี้ได้แก่พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่อยู่คู่กับคนไทยและสังคมไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รัฐบาลควรให้การสนับสนุนและพัฒนาศาสนบุคคล ได้แก่พระสงฆ์ เจ้าอาวาส (พระสังฆาธิการ) อุบาสก อุบาสิกา แม่ชี นักวิชาการศาสนา และอาจารย์ที่เป็นหลักในโรงเรียน เพื่อขยายผลต่อครูอาจารย์อื่นๆ ในโรงเรียน เพื่อเพิ่มศักยภาพ คุณภาพ และประสิทธิภาพในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่ประชาชนและเยาวชนของชาติ ซึ่งเป็นการสอดคล้องหรือเปิด

โอกาสให้ประชาชนศึกษาหาความรู้ทางด้านปัญญาในพระพุทธศาสนา (เจ้าจันทร์ จงสถิตอยู่ และรุ่งเรือง สุขารมณ์, 2550)

ในการประยุกต์อริยฐานธรรม 4 เพื่อส่งเสริมความสามัคคีในสังคมไทย ที่ในทศวรรษนี้คนไทยเกิดความขัดแย้งกัน มีความคิดเห็นไม่ตรงกันหลายด้าน จนแบ่งเป็นฝักฝ่ายอย่างเห็นได้ชัดทุกฝ่ายต่างมีความคิดเห็นแตกต่างกันถือเอาความคิดของตนเองเป็นใหญ่ ที่เรียกว่ามีอัตตาธิปไตยเต็มตัว โดยไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นของฝ่ายตรงข้ามและบุคคลอื่นๆ ที่เสนอแนวทางในการแก้ไข ทำให้เหตุการณ์ของบ้านเมืองไทยในทศวรรษนี้มีแต่ความขัดแย้งแตกความสามัคคี แม้แต่ในครอบครัวและหมู่ประชาชนซึ่งเป็นสาเหตุทำให้ประเทศชาติ และสังคมส่วนรวมได้รับความเสียหายและขาดความเชื่อมั่นจากต่างประเทศ ที่จะเข้ามาท่องเที่ยวและลงทุนติดต่อทำการค้าขาย สิ่งที่จะช่วยให้สถานการณ์ความขัดแย้งคลี่คลายและสงบลงได้นั้น ทุกคนต้องเสียสละความคิดเห็นของตน และคำพูดชี้มาจากบุคคลภายนอกให้หมดไปจากจิตใจ พยายามใช้สติปัญญาพิจารณาด้วยเหตุผลให้เห็นความจริงในสิ่งที่ทำในคำที่พูด หันหน้าเข้าหากันเพื่อสร้างความสามัคคีให้บังเกิดขึ้นในสังคม

ความสามัคคีเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการขับเคลื่อนกิจการต่างๆ ให้ประสบผลสำเร็จ จึงขอให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงคุณค่าของความสามัคคี นำหลักธรรมะในทางพระพุทธศาสนามาช่วยแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบัน ด้วยสติปัญญาและความเพียร หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาค้นหาเหตุผลที่ต้นตอของสิ่งที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยหยุดระลึกรู้ด้วยสติปัญญากับสภาพปัญหาสังคมในปัจจุบันให้เข้าใจอย่างชัดเจนควรคำนึงถึงส่วนรวม คือ ประเทศชาติและประชาชนให้จงหนัก โดยเฉพาะผู้บริหารประเทศและผู้ที่ชอบชี้นำ พยายามคิดถึงผลกระทบที่จะเกิดกับประเทศและประชาชนเป็นอันดับแรกมีความซื่อสัตย์เป็นคุณธรรมประจำใจตนอยู่ตลอดเวลา ซื่อสัตย์ในการพูด พูดจริง ทำจริงในสิ่งที่พูดซื่อสัตย์ในหน้าที่ด้วยการทำงานให้ดีให้ถูกต้อง ให้แล้วเสร็จเห็นผลสำเร็จตามที่ตั้งใจไว้เสียสละสิ่งชั่วในอารมณ์อันเคยชินหรือข้อที่เคยยึดถือไว้ และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงให้ลดน้อยจนบางเบา ระลึกรู้ด้วยสติปัญญาให้รู้ชัดถึงความจริงด้วยความสงบใจเพราะได้เห็นโทษภัยในอารมณ์ที่ไปหลงยึดติดสัจจะทั้งสองอย่างทั้งที่เป็นสมมุติสัจจะและปรมาตสัจจะที่ได้ศึกษาตามหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) คือสภาวะความเป็นจริงที่เป็นกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป มีสุข มีทุกข์ ไม่มีอะไรคงที่ แล้วนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันด้วยการศึกษา

การปฏิบัติตามหลักอริยฐานธรรม 4 ได้แก่ ปัญญาธิฐาน สัจจาธิฐาน จาคาธิฐาน อุปสมาธิฐาน บุคคลทุกคน ทุกสถาบันในสังคมไทยมีปัญญาเป็นเครื่องสอดส่องในการดำเนินชีวิต สิ่งใดถูก สิ่งใดผิดใช้ปัญญาเป็นเครื่องตัดสิน สัจจะ คือ ความจริงที่รู้ชัดในปัญหาทุกอย่างตามที่ เป็นจริง ที่ได้พิจารณาแล้วด้วยปัญญา จาคะ คือ เสียสละสิ่งไม่ดีไม่เป็น

คุณประโยชน์ รวมทั้งความประพุดิเสียหายที่เคยปฏิบัติมา แล้วขจัดออกจากตนเสียได้ด้วย ปัญญา ที่พิจารณาด้วยความจริงใจที่จะขัดเกลาตนเองให้เป็นคนดีมีคุณธรรมที่จะรับใช้สังคม อุปสมะ คือ ความสงบใจ ความสงบกาย และความสงบวาจาวิธีรักษาใจที่จะไม่ให้ฟุ้งซ่าน ก็คือ อยู่กับอารมณ์ที่ติงาม อยู่กับสิ่งที่ใจยึดถือ จิตไม่ปรุงแต่ง จิตก็ไม่ติดขัดมีแต่ความปลอดภัยโปร่งใส ก็ไม่มีความทุกข์ ไม่ปล่อยใจล่องลอยไปกับความนึกคิดทั้งหลาย จิตใจนี้ก็จะเป็นจิตใจที่ติงาม เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่าน และไม่มี การปรุงแต่ง จิตก็อยู่เป็นหลัก เมื่อจิตอยู่เป็นหลักมีความมั่นคงสงบ แน่วแน่ก็ไม่เศร้าหมอง จะมีแต่ความผ่องใส มีความสุขสงบ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2531) เพื่อให้เกิดความสงบแก่ตนและสังคมส่วนรวม เมื่อต้องการให้สังคมไทยมีความสามัคคี จึงต้องใช้ปัญญาในการรักษาตน คือรักษาจิตใจให้สงบ ก็จะพบแสงสว่างทางปัญญา เมื่อมีปัญญา ก็จะพบกับสันติสุข คือความสงบใจ เมื่อทุกคนได้อาศัยพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต โดยมีพระรัตนตรัยเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ มีพระสงฆ์ให้การอบรม สั่งสอนทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี ให้พุทธศาสนิกชนได้เห็นเป็นแบบอย่าง ในด้านการศึกษาและในด้านปฏิบัติตนเป็นคนดีของสังคม เมื่อนั้นสังคมไทยก็สงบสุข มีความสามัคคีกลมเกลียวกันอย่างแท้จริง

สรุป

หลักอริชฐานธรรม 4 คือ 1. ปัญญา 2. สัจจะ 3. จาคะ 4. อุปสมะ จะช่วยส่งเสริมความสามัคคี และนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ตัวบุคคลและสถาบันสังคมส่งผลต่อการดำเนินชีวิตไปในทางที่พัฒนาขึ้นจากเดิมที่เป็นอยู่ เพราะการปฏิบัติตามคุณธรรมที่กล่าวมานี้จะสร้างคุณประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่กันและกัน เป็นการเสริมสร้างและพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและสังคมได้อีกทางหนึ่ง ฉะนั้น ผู้ที่หวังความเจริญทั้งหลายจึงต้องมีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน อันบุคคลจะมีความสามัคคีกันและสังคมจะมีความสุขได้นั้น ก็ด้วยการพร้อมเพรียงกันปฏิบัติในอริชฐานธรรม 4 ตามที่ได้อธิบายมาแล้ว โดยยึดถือเป็นหน้าที่ที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติให้สมบูรณ์ เมื่อเกิดปัญหาขึ้น ควรปรึกษาไต่ถามเนื้อความด้วยความพร้อมเพรียงเมื่อปฏิบัติได้ เช่นนี้สังคมและประเทศชาติย่อมสงบสุข เพราะความสามัคคีของหมู่ชนในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

Kingsley Davis. (1969). Human Society. new York : The macmillan Company.

Paul B Horton Chester. L. Hunt. (1972). Sociology. New York : McGraw-Hill Book Company.

- เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และรุ่งเรือง สุขารมณฺ์. (2550). รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของประเทศต่างๆ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2533). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด ร่วมกับสำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- ถวัลย์ มาศจรัส. ประชาธิปไตย. (2542). กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพมหานคร : cursa ลาดพร้าว.
- ถวิล ธาราโกชน. (2532). จิตวิทยาสังคม. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้า.
- ประจวบ คำบุญรัตน์. (2539). หัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน. กรุงเทพมหานคร : กรมสามัญศึกษา : กระทรวงศึกษาธิการ.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2553). การบูรณาการพุทธิปัญญา เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม. กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2531). รักษาใจยามป่วยไข้. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2553). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร : เม็ดทรายพรีนติ้ง จำกัด.
- พระมหาอุดม สารเมธี. (2550). ความสามัคคีนั้น สำคัญนัก. (พิมพ์ครั้งที่ 2). นครปฐม : ระฆังทอง.
- พระครูนิกรสุนทรกิจ (สมพงษ์ นุ่มสกล). (2554). การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความสามัคคีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. ใน วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิสิฐ เจริญสุข. (2542). คู่มือการพัฒนาคุณภาพชีวิต. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา.
- พูนทรัพย์ เกตุวีระพงศ์. (2544). การบูรณาการหลักคุณธรรมและจริยธรรมในวิชาชีพครู. ใน สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตประจำปี 2554. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รุ่งเรือง สุขารมณฺ์. (2550). รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยคุณลักษณะและกระบวนการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมของประเทศต่าง ๆ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- แสวง อุดมศรี. (2533). การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.